

kak zamanında yapılmıştır. Saffetülmülk, Kubbetü't-Tavâvis ve Zümrüd Hatun Mes-cidi adıyla anılan iki mescid, Vezir Mezde-gânî iki minareli büyük bir mescid inşa ettirmiştir. Sarhad Valisi Mücâhidüddin Bozan, Mescidü'n-nakkâş adıyla bilinen bir mescid yaptırmıştır. Suriye'nin en büyük ve en önemli yerleşim merkezi olan Dimaşk'ta canlı bir ticaret ve sanayi hayatı vardı. Tarla ve bahçelerin sulanması için su kanalları ve su dolapları kurulmuştur. Tuğtegin, şehrin kenar mahallelerindeki araziye halka dağıtarak burada ziraatın gelişmesi ve halkın refah seviyesinin artması için çalışmıştır. Melik Dukak ve Atabeg Tuğtegin, Dimaşk civarında deri imalâthaneleri kurmuşlardı. Şehirde ayrıca iki demir ve bir cam eritme fırını, zeytinyağı ve susam yağı atölyeleri bulunuyordu. VI. (XII.) yüzyılda Dimaşk'ta kâğıt sanayinin de büyük gelişme olmuştur. Bu dönemde Dimaşk'ta buğday sapından kâğıt üreten iki kâğıt imalâthanesinin varlığı bilinmektedir. Sermin'de sabun, Cebelisümmâk'ta mutfak malzemeleri yapan atölyeler, şehir merkezinde dokuma tezgâhları, deri ve demir işleyen imalâthane ve iş yerleri vardı.

TUĞTEGINLİLER (Dimaşk Atabegleri)

Tuğtegin	498 (1104)
Böri	522 (1128)
İsmâil	526 (1132)
Mahmud	529 (1135)
Muhammed	533 (1139)
Abak	534-549 (1140-1154)

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânişî, *Târihu Dimaşk* (Amedroz), s. 131-140, 158-165, 193-197; ayrıca bk. İndeks; İbn Asâkir, *Vülâtü Dimaşk fi'l-'ahdi's-Selcûki* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1981, s. 20-21; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târihu Meyyâfârikîn ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Kahire 1959, s. 236-237, 239; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 37-38, 248-269, 443-467; ayrıca bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, II, 186-189, 232-233; ayrıca bk. İndeks; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 296; Ebü'l-Ferec, *Târih*, II, 351-352, 356; *Urfaî Mateos Vekâyî-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (nşr. ve trc. H. D. Andreasyan), Ankara 1962, s. 192, 252, 257-258, 281, 282, 284, 287; S. Lane-Pool, *The Mohammadan Dynasties*, Westminster 1893 → Beirut 1966, s. 161; Muammer Kemal Özergin, *Dimaşk Melikliği ve Dimaşk Atabegi Zahireddin Toğtegin* (doçentlik tezi, 1965), İÜ Ed. Fak.; N. Elisséeff, *Nûr ad-Din*, Damas 1967, II, tür.yer.; III, bk.dizin; Zambaur, *Manuel*, s. 225; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontlu-*

ğu Tarihi: 1098'den 1118'e Kadar, İstanbul 1974, s. 121-128; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi*, Erzurum 1978, s. 34, 35, 58-59, 62; a.mlf., *Dimaşk Atabegliği (Toğ-teginliler)*, İstanbul 1985; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1984, s. 166-173, 246-249, 254-260; a.mlf., "Tuğtegin", *İA*, XII/2, s. 44-46; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 165, 169; II, bk. İndeks; Jamal al-Zanki, *The Emirate of Damascus in the Early Crusading Period (488-549/1095-1154)*, (doktora tezi, 1989), University of St. Andrews; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 102-108, 109-116, 123-126, 128-129, 135, 137; J. M. Mouton, *Damas et sa principauté sous les saljoukides et les bourides: 468-549/1076-1154*, Le Caire 1994; B. Lewis, *Haşşiler* (trc. Ali Aktan), İstanbul 1995, s. 89-90, 91; Taef Kamal el-Azhari, *The Saljuqs of Syria: During the Crusades 463-549 A.H./1070-1154 A.D.*, Berlin 1997, tür.yer.; Şâkir Mustafa, "Tuğtekin: Re'sû'l-üsreti'l-Bürîyye ve mü'essisi'n-nizâmî'l-Atâbekî", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve't-terbiye*, sy. 2, Küveyt 1972, s. 35-87; Anne-Marie Ed-dé, "Tuğhtigin", *EP* (İng.), X, 600.

GÜLAY ÖĞÜN BEZER

TUHFE-İ HATTÂTİN

(تحفة خطاطين)

Müstakimzâde
Süleyman Sâdeddin Efendi'nin
(ö. 1202/1788)
hat ve hattatlara dair eseri.

Osmanlılar'da hüsn-i hat ve hattatlar hakkında *Menâkıb-ı Hünerverân*, *Gülzâr-ı Savâb*, *Devhatü'l-küttâb* adlı kitaplardan sonra konusunda yazılmış en kapsamlı eserdir. Müstakimzâde ilim tahsilinin yanı sıra sülüs-nesih yazılarını Eğri-kapılı Mehmed Râsim, ta'lik hattını Fındıkzâde İbrâhim, Kâtibzâde Mehmed Refî ve Dede-zâde Mehmed efendilerden meşketmiştir. Geçimini yazma kitap istinsahıyla sağladığından -kendi ifadesiyle- ancak "okunabilir yazı yazmayı imkân nisbetinde" öğrenebilmiştir. Zamanımıza ulaşan bir hüsn-i hat örneği yoktur. Müstakimzâde imzasıyla rastlanan hat eserleri onun amcası Müstakimzâde Mustafa Vefâ Efendi'ye aittir. Müstakimzâde'nin en mühim eserleri arasındaki *Tuhfe-i Hattâtîn*'in ismi aynı zamanda yazılmaya başlandığı 1173 (1759-60) tarihini ebced hesabıyla göstermektedir. Esasen müellifin hususiyetlerinden biri, eserinde yıl olarak tesbit edilen tarih rakamlarının yanında ebcedle karşılıklarını da bulmasıdır. Verilen tarih çok defa konusuna uygun bir veya birkaç kelimeden ibarettir. Bazan da hiç alâkası bulunmayan, sayı itibarıyla ebced uyması yeterli görülen bir kelime ola-

bilir. Müstakimzâde çeşitli tarihler düşürür, hattatlar için başkaları tarafından söylenilmiş tarih mısralarını da nakleder. Böylece *Tuhfe-i Hattâtîn*'de ebcedle tesbit edilmiş binlerce tarih karşılığı bulunmaktadır. Müellif *Tuhfe*'yi hazırlarken 170'i aşkın yazma eserden faydalanmış, bunları ya müellifin ya da kitabın adını veya her ikisini yazarak belirtmiştir. Bir kısmı artık bilinmeyen bu eserleri incelediği, hatta *Gülzâr-ı Savâb*, *Devhatü'l-küttâb* gibi bazılarını kütüphanesi için önceden istinsah ettiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman kaynaklardaki hatalara işaret ederek bunları tashih etmiştir. Osmanlı devri için şifahî tesbitleri de ayrı bir gayret gerektirmiştir.

Kendi döneminden önceki on bir asırlık İslâm tarihinde yetişmiş kalem ehlini kaynaklardan tesbit eden Müstakimzâde, "emsalsiz bir hat-şinâs" vasfıyla andığı Kiriş-cizâde Yahyâ'dan *Tuhfe*'deki mâlûmatın toplanmasında gördüğü yardımı da belirtmektedir (s. 579). Müellif, eski hattatları yazarken uygulayamadığı bir ilkeyi Osmanlı hattatları hakkında gerçekleştirmiş ve hiç olmazsa bir eserini bile görmediği kimseler için müstakil hal tercümesi vermemiştir. Bu hususa örnek olarak kitapta-ki şu hâşîye gösterilebilir (s. 144): Etsiz ve ayaksız bir garibin Bolu'dan İstanbul'a gelip Suyolcuzâde'den hat öğrendikten sonra padişahın huzurunda yazarak ihсанlara nâil olması keyfiyetine kendisinin *Râşid Târihi*'nde rastladığını belirtmiş, "Lâkin bir eser ibkası vâki olmamakla dercolunmadı" cümlesiyle, bu hattata ancak hâşiyede yer vermiştir.

Eserde Müstakimzâde'nin faydalandığı kaynaklardan veya şahsî dalgınlığından doğan bazı hatalar vardır. Kilisli Rifat Bilge, *Mu'cemü'l-büldân* adlı eserin Yâkût el-Hamevî'ye ait olduğu halde *Tuhfe*'de (s. 577) Yâkût-ı Mevsilî'ye nisbet edildiğini (*Gülzâr-ı Savâb*, s. 40), İbnü'l-Bewvâb'ın İbnü's-Sitrî olan diğer ismini Müstakimzâde'nin (*Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 331) İbnü's-Şerî diye tesbit ettiğini (*Gülzâr-ı Savâb*, s. 43) yazmaktadır. *Devhatü'l-küttâb*'ın 14-15. sayfalarındaki hâşiyelerde *Tuhfe*'nin 67 ve 124. sayfalarında görülen iki hataya işaret edilmektedir. Ayrıca eserde şu yanlışlar göze çarpmaktadır: 1. Süleymaniye'deki Mimar Sinan Sebili ve Merkadi'nin hatı Ahmed Karahisârî'ye ait olamaz (s. 94), çünkü kendisi 963'te (1556) vefat etmiştir, halbuki bunlar 996 (1588) tarihli. 2. II. Bayezid'in tahta çıkmadan önce hacca gittiği sadece *Karamanî Târihi*'ne daya-

TUHFE-İ HATTÂTÎN

nilarak kabul edilmektedir (s. 140-141). 3. Küfiden sülûse nâkil-i hakîkinin Hasan-ı Basrî olduğu kanaati (s. 164) bugün artık geçerliliğini kaybetmiş, sülûsün müstedir yazıdan doğduğu anlaşılmıştır. 4. Abdurrahman es-Sâbiğ adı (s. 253) Abdurrahman İbnü's-Sâiğ olacaktır. 5. "Ebrî tâbir olunan münakkaş, musanna' kâğıt" Aya-sofya hatibi Mehmed Efendi'nin icadı (s. 386) olmayıp yüzyıllar öncesinden beri yapılıyordu. Ancak bu zat "Hatib ebrîsi" tarzını bulmuştur. 6. Kasîde-i Râiyye, İbn Mukle'nin değil (s. 429) İbnü'l-Bevvâb'ındır. 7. Müstakimzâde, Edirneli Yahyâ Sûfî'yi (ö. 882/1477) ondan 100 küsur yıl önce İran sahasında yaşayan bir başka Yahyâ Sûfî ile karıştırıp bu sonuncuya kitabında hiç yer vermemiştir (s. 583). *Gülzâr-ı Savâb*'da her iki hattat ayrı ayrı kayıtlıdır. 8. Osmanlılar'da ta'lik denilen nesta'lik hattının Mîr Ali Tebrîzî tarafından vazedildiği bilgisi de (s. 688-689) artık geçerliliğini kaybetmiştir. 9. İmâd-i Hüseyinî adı (s. 695) İmâd-i Hasenî olacaktır. Bu liste, daha derin araştırmalarla genişletilebilir.

Müstakimzâde'nin bir ifade hususiyeti de bazan şahısların vefatını doğrudan yazmayıp onların mesleğine uygun bir tarzda anlatışdır. Meselâ bir hattat için, "Kalem-i cismini vaz'-ı kubûr eyledi" denilmesi onun kalem benzeri bedeninin kubûr denilen kalem kutusuna konulmasıdır; kubûr aynı zamanda kabir kelimesinin çoğuludur. Hattın yanı sıra okçuluk sporuyla da uğraşan bir başkasının ölümü, "Tîr-i rûhu kemân-ı bedenden hedef-i âlem-i ervâha küşâd bulmuş" (Ruh oku beden yayından ruhlar âlemini hedef alarak açılmış) cümlesiyle anlatılır. Bunun gibi daha birçok örnek verilebilir. 1173'te (1759-60) başladığı *Tuhfe-i Hattâtîn*'in yazımını on yılı aşkın bir müddet içinde bitiren Müstakimzâde eserini 1184'te (1770) temize çektiğini belirtmektedir (s. 6). Bu tarihten sonra eserini hayli zaman dinlendirmiş, elde ettiği yeni bilgilerin yanı sıra arada vuku bulan hattat ölümlerini de hemen kaydetmiştir. Nitekim 23 Şevval 1202'de (27 Temmuz 1788) vuku bulan kendi vefatından evvel ölen hat erbabının 1202 yılı Muharreminin sonlarına (Kasım 1787) kadar kitapta tesbit edildiği görülmektedir. Yaşadıkları tarih itibarıyla *Tuhfe*'de bulunması gereken İsmâil Zühdi, Mustafa Râkım ve Abdülkadir Şükrü gibi -o sıralarda henüz genç olan- hattatların kitapta yer almayışı herhalde temize çekilme esnasında ilâve edilmelerinin unutulmasındandır.

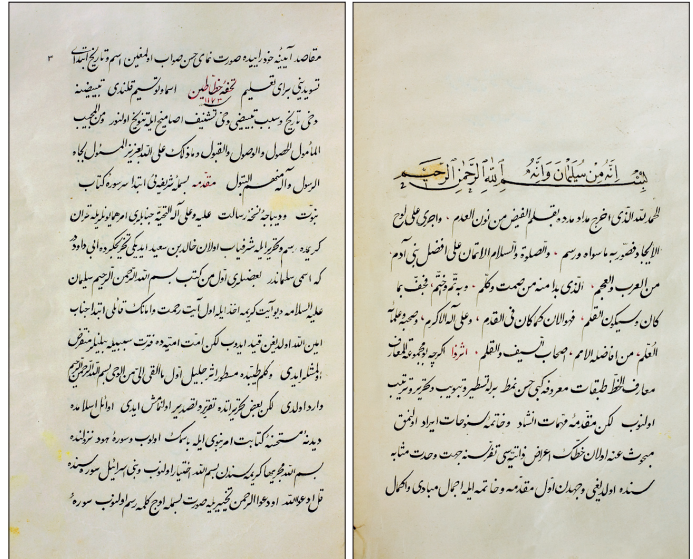
Tuhfe-i Hattâtîn'in birinci kısmında İslâm-ı sitte adıyla anılan sülûs, nesih, muhakkak, reyhanî, tevkî, rikâ' yazılarının tamamı yahut bir kısmıyla ve bu yazıların celi denilen iri şekliyle, ayrıca küfî vb. kadîm yazılarla meşgul olan 1697 hattatın hayatı ve eserleri tanıtılmaktadır. Müellifin bahsi geldikçe "Tuhfe-i Kübrâ" (bir yerde "Mecelle-i Erbâb-ı Sülûs", s. 683) ismiyle andığı bu bölümdeki maddeler elifba sırasına göre kaydedilmiş, haklarında fazla mâlûmat toplanabilmiş kimselere daha geniş yer verilmiştir. İkinci kısım Osmanlılar'da ta'lik, İran'da nesta'lik adıyla anılan hatla meşgul 372 hattata ayrılmıştır. Müellif eserinin bu bölümünü "Cerîde-i Suğrâ-yı Ta'likıyyân, Cerîde-i Ta'likıyyân, Tuhfe-i Suğrâ, Tuhfe-i Ta'likıyye" isimleriyle anmaktadır. Birinci kısımda yazıldığı halde ta'likle meşgalesi dolayısıyla ikinci kısımda da ayrı maddeyle tanıtılan hattatlar mevcuttur. Bütün kitapta -mükerrerleriyle birlikte- 2069 isim yer almaktadır. Buna metin dışındaki hâşiyelerde bahsedilen şahıslar dahil değildir. Müstakimzâde, tarih boyunca İslâm coğrafyasında yetişmiş bulunan tesbit edebildiği hattatları eserine almıştır. Osmanlı'nın hat sanatı cihetinden çok faal devresi olan XVIII. yüzyıl daha tafsilâtlı yazılmıştır. Kitabında müzehhiplere ayrı bahis açmayan Müstakimzâde bir hattatın hal tercümesini verirken onun eserlerinin tezhibini işleyen sanatkârlara dair bilgiler de aktarmaktadır.

Müstakimzâde, "Tuhfe-i Kübrâ"ya yazdığı mukaddimeye bismelenin İslâm'daki mevkiini tahlil ederek başlayıp hüsn-i hat noktasından ele almakta (s. 1-6), hatta

dair kırk hadisi sıralayıp açıkladıktan sonra (s. 7-20) bu babdaki ifadesinde hüsn-i te'vile başvurmaktadır (s. 20-21, zeyil). "Resûlullah Muhammed Mustafa Mahmud Ahmed" başlığıyla Hz. Peygamber'i konu alan son bölümde onun ümmiliği üstünde durmakta (s. 21-24), mukaddime faslı ebcedin izahıyla bitmektedir (s. 24-25). Ta'lik dışındaki yazı neveleriyle meşgul olanların tanıtıldığı bölüm 26-597. sayfalar arasında devam etmektedir. *Tuhfe*'nin kübrâ ve suğrâ bölümleri arasında yerleştirilmiş çok değerli bir nazariyat faslı mevcuttur. Bunun "Hâtimetü'l-kitâb" başlığıyla verilmesinden (s. 598-636) aslında kitabın kübrâ kısmıyla tamamlandığı, "Tuhfe-i Suğrâ"nın sonradan tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Sânihaların münderecatı şöyledir: 2. sâniha hattatlıkta kullanılan alet ve edevata dair mühim mâlûmat ihtiva etmektedir; her biri kadîm adlarıyla verilmiştir. 6, 7 ve 8. sânihalar kaleme dairdir. 10 ve 11. sânihalar harflerin hat neveleri, 14. sâniha harflerin noktaları, 15. sâniha ta'lik ve nesta'lik yazıları, 16. sâniha kadîm hat çeşitleri, 17. sâniha kâtiplerin sınıflandırılması, 18. sâniha kalemin mecazi mânaları, 20. sâniha hat ve 21. sâniha rıh dökme ve mushaf hakkındadır. Bu sânihada dikkate değer bir mâlûmat yer alır: Hâfız Osman ve onun yolundan giden hattatlar, mushaf yazarken imlâ hatasını önlemek için harflerin gerekli nokta ve hareketlerini koymadan cüzün tamamını bitirir, önce nokta ve hareketlerini, daha sonra kırmızı mürekkeple secâvend işaretlerini koyarak yazdıklarını iki defa daha elden geçirmiş olurlardı. 23. sâniha hat tâ-

*Tuhfe-i
Hattâtîn*'in
ilk iki sayfası
(Millet Ktp.,
Ali Emîrî
Efendi,
Tarih,
nr. 796)

liminde hocanın iyilikle davranmasına, 24. sâniha üstat elinin öpülmesine, 28. sâniha is ve mürekkebe, 28-32. sânihalar yazmakla ilgili bazı tecrübeler dairidir. 33. sâniha Şeyh Hamdullah'tan (ö. 926/1520) Müstakimzâde'nin devrine kadar hattatlar silsilesinin manzum olarak sıralanışıdır. Bunların sonuna eklenen sekiz sayfalık "hâtime-tü'l-hâtime" harfleri muhtelif bakış açılarından ele alan mühim bir bölümü hâvidir. Daha sonra "Tuhfe-i Suğrâ" başlamaktadır.

Tuhfe-i Hattâtîn'in müellif nüshası zamanımıza intikal etmemiştir. Fakat Müstakimzâde'nin ölümünden hemen sonra istisna edilmiş olan Murad Molla (nr. 1448) nüshası mevcuttur. Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi (Yeniler, nr. 722), Millet (Ali Emîrî Efendi, nr. 796-8) ve İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 6194) kütüphanelerinde de yazma nüshaları bulunmaktadır. İbnülemin Mahmud Kemal, Türk Tarih Encümeni adına Murad Molla nüshasını esas alarak Ali Emîrî Efendi ve İstanbul Üniversitesi, ayrıca Muallim Bahaettin Ersin nüshalarını sabırla yürüttüğü karşılaştırmalar sonunda *Tuhfe*'nin güvenilir ve sağlam bir metnini ortaya koymuş, Müstakimzâde'nin hayatı ve eserlerini konu alan uzun bir incelemesini de ilâve ederek (s. 3-85) eseri neşre hazırlamıştır. *Tuhfe-i Hattâtîn* harf inkılâbının arkasından eski harflerle basılan son kitaptır (İstanbul 1928). *Tuhfe* lugatlı, secili, zaman zaman sade veya nükteli bir üslûpla Türkçe, Arapça, Farsça şiir ve güzel sözlerin ilâvesiyle kaleme alınmıştır. Bazı cümlelerinde anlaşılma güçlüğü veya ifade zafiyeti bulunuşu, kelimeler arasında bağ kurulumayı, mâna çıkarma zorluğu gibi hususlar, çok zahmetli geçmiş bir hayatın mahsulü olan 756 sayfalık bir telifte tabii karşılanmalıdır. İbnülemin de bu gibi hataların kendi dikkatsizliğinden doğmadığını belirttikten sonra müellifin ifade tarzını, eksiklikleri, hatta imlâsını değiştirme veya düzeltme hakkını kendinde bulmadığını açıklamıştır (s. 23). Müstakimzâde, *Tuhfe*'de hat ve hattatlarla ilgili bilgilerin yanında iktisat, lugat, edebiyat ve tasavvuf gibi farklı bilim ve sanat alanındaki bilgi birikimini de sırası geldikçe satır aralarına sıkıştırmıştır. *Tuhfe-i Hattâtîn*, hat sanatları alanında yapılan araştırmalarda genellikle ilk başvuru kaynağıdır. Hat sanatına dair Türkçe yayımlanmış ilk eser olan *Hat ve Hattâtân*'da Mirza Habib Efendi, Osmanlı devrini *Tuhfe*'den aynen aktarmıştır. Cumhuriyet Türkiye'sinde hatla ilgili araştırma ve

yayımlarda da *Tuhfe*'den yararlanılmıştır. Batı'da hat vb. kitap sanatlarıyla sanatkarları üzerine hâlâ en geniş kaynak sayılan *Les calligraphes et les miniaturistes de l'orient musulman*'ın (Paris 1908) müellifi Clement Huart da eserinin telifinde *Tuhfe-i Hattâtîn*'den çok faydalanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal), İstanbul 1928, tür.yer; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 3-85; *Gülzâr-ı Savâb*, s. 40, 43; M. Uğur Derman, "Osmanlı Çağında Hat Sanatına ve Hattatlara Dair Yapılan Araştırmalar", *TTK Bildiriler*, XIII (2002), II, 57-70.

M. UĞUR DERMAN

TUHFE-İ İSNÂŞERİYYE

(تحفة اثناعشرية)

Abdülazîz ed-Dihlevî'nin
(ö. 1239/1824)

on iki imama bağlı

Şîa inancının eleştirisine dair
Farsça eseri.

Naşihatü'l-mü'minîn ve fażîhatü's-seyyâtîn adıyla da anılır (Gulâm Muhammed, s. 5). Kitap hicretten on iki asır sonra yazıldığı veya daha kuvvetli bir ihtimalle İsnâşeriyye Şîası imamlarının sayısına denk geldiği için on iki bölüm (bab) halinde düzenlenmiştir. Eserin mukaddimesinde işlenecek konular kısaca zikredildikten sonra birinci bölümde Şîa'nın ortaya çıkışı ve ayrıldığı fırkalar ele alınmış, Hz. Ali'nin taraftarı sayılan Şîa'nın özellikle Hz. Osman döneminin ardından başta İslâm dışı kültürler olmak üzere çeşitli etkenlerle geliştiği belirtilmiştir. İlk Şîi fırkası Hz. Ali'nin imâmeti devrinde ona uyan sahâbî ve tâbiilerdir. Daha sonra diğer sahâbîlere buğzetmemekle birlikte Hz. Ali'yi onlardan üstün tutan Tafdîliyye kaydedilmiş, ardından Abdullah b. Sebe'ye nisbet edilen Sebeiy-ye ile değişik aşırı fırkalar (gulât) dört başlık halinde incelenmiş, bilhassa gâîi grupların belirgin nitelikleri ortaya konmuştur. Birinci bölüm Zeydiyye, İmâmiyye, İsmâliyye ve İsnâşeriyye'nin tanıtılmasıyla sona erer.

İkinci bölümde Şîa mensuplarının insanları kendilerine bağlamak için kullandıkları yöntemlere (mekâyid), özellikle İsmâliyye'de "el-belâğ-u'l-ekber" diye anılan davet hileleri konu edilmekte, mezheplerine katmak istedikleri kimselere uyguladıkları, âyet ve hadislerin bâtinî yorumları ile mantık hilelerine geniş biçimde yer verilmektedir. Üçüncü bölümde İmâmiyye'nin

ilk mensupları yedi tabaka halinde ele alınmaktadır. İlk iki tabakayı Abdullah b. Sebe ve onun tâbilerinden Hz. Osman'ı katledenler, üçüncü ve dördüncü tabakayı Hz. Ali'nin ölümünün ardından Hasan ve Hüseyin'i teşvik edip çeşitli sıkıntılara mâruz bırakanlar teşkil etmektedir. Muhtâr es-Sekaffî'nin Irak'taki hâkimiyeti döneminde Zeynelâbidîn'i Muhammed b. Hanefiyye tarafına çevirmek isteyenlerle Zeyd b. Ali'yi Emevîler'le mücadelede teşvik ettikleri halde daha sonra onu yalnız bırakarak ölümüne sürükleyenler beşinci ve altıncı tabakada yer almaktadır. İmamların öğrencileri olduklarını iddia etmekle birlikte onların düşüncelerine aykırı biçimde, mese-lâ Allah'ı üç boyutlu bir varlık olarak düşünen Hişâm b. Hakem, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî, Şeytânüttâk ve İbn Mîsem gibi kişiler yedinci tabakayı meydana getirmektedir. Bu bölüm Keysâniyye, Zeydiyye, İsnâşeriyye ve İsmâliyye'ye mensup bazı âlimlerin kaleme aldıkları eserlerin zikredilmesiyle tamamlanmaktadır. *Tuhfe-i İsnâşeriyye*'nin dördüncü bölümü İmâmiyye Şîası'nın benimsediği haberler ve bunların râvileriyle ilgilidir. Müellif İmâmiyye'nin haberleri sahih, hasen, müves-sak ve zayıf şeklinde dört kısma ayırdığını belirttiikten sonra Keşşî'den (ö. 340/951) önce İmâmiyye âlimlerinin isnada önem vermediklerini ve isnada geçen ricâli değerlendirmediklerini söyler. Üzerinde ittifak edilen hükmün mâsum imamın kavline uygun olması gerektiği iddiası yanında fikhî kıyası kabul etmeyen bir fırkanın şer'î konularda akfî düşünceden uzak kalacağı gerçeği ortaya konulur. Eserde Kur'an'ın tahrif edildiği yolunda bazı Şîi gruplarının iddialar ileri sürdüğü, ancak bu iddiaların herhangi bir delile dayanmadığı belirtilerek bunlar reddedilir. Ardından -az bir kısmı hariç- sahâbîlerin irtidat ettiği, bu sebeple onlardan gelen haberlerin kabul edilmemesi gerektiği düşüncesinin isabetsizliği delillerle ispat edilir.

Eserin ilâhiyyâtla ilgili beşinci bölümünde Allah'ın bilinmesi meselesinin akfî ve nakfî gerekliliği üzerinde durulmakta, Şîa'nın bu konuda akfî vücûbu kabul ettiği belirtilmekte, onların aklın amellerdeki iyilik ve kötülüğü (hüsün-kubuh) anlamakta tek başına yeterli olacağı şeklindeki görüşleri eleştirilmektedir. İlâhî sıfatların da ele alındığı bu bölümde Mu'tezile'de görüldüğü gibi İsnâşeriyye'nin sıfatları zâta irca etmek suretiyle nefîy cihetine yöneldiği, halbuki bu tür düşüncelerin ilâhî sıfatları inkâr etme anlamı taşıdığı kaydedilmekte-